

Algunes problemàtiques de la cartografia històrica. El cas de la Primera Guerra Carlina a Catalunya

Joan Xavier Quintana Segalà

Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat
jx.quintana@gmail.com

Mateu Morillas Torné

Universitat de Lleida
mmorillas@geosoc.udl.cat

Resum

En el procés d'elaboració d'un mapa, cal tenir en compte un seguit de factors que condicionen el resultat: la finalitat, l'escala, el coneixement sobre la realitat en qüestió i les categories a representar. S'ha treballat sobre la Primera Guerra Carlina (1833-1840), a partir de la qual s'han examinat críticament els mapes realitzats i se n'ha construït dos de nous, a diferent escala, tenint en compte la metodologia establerta.

Paraules clau: Cartografia històrica, metodologia cartogràfica, Primera Guerra Carlina, Catalunya, Bages.

Resumen: *Algunas problemáticas de la cartografía histórica. El caso de la Primera Guerra Carlista en Cataluña*

En el proceso de elaboración de un mapa, hace falta tener en cuenta un conjunto de factores que condicionan el resultado: la finalidad, la escala, el conocimiento sobre la realidad en cuestión y las categorías a representar. Se ha trabajado sobre la Primera Guerra Carlista (1833-1840), a partir de la cual se han examinado críticamente los mapas realizados y se han construido dos nuevos mapas, a diferente escala, teniendo en cuenta la metodología establecida.

Palabras clave: cartografia històrica. metodologia cartogràfica, Primera Guerra Carlina, Catalunya, Bages.

Abstract: *Some controversial issues of historical cartography. The case of the First Carlist War in Catalonia*

During the elaboration process of a map, it is necessary to consider the elements which can modify the final result: the aim of the map, the scale, the knowledge of the reality and the used cartographic categories. We have worked on The First Carlist War (1833-1840), from which we have examined previous maps and after, we have build two maps, at a different scale, considering the previously established methodology.

Keywords: historical cartography, cartographic methods, First Carlist War, Catalonia, Bages.

* * *

1. Introducció

Es pot entendre la cartografia com “la interpretació selectiva, abstracta i simbòlica de paisatges i distribucions geogràfiques” (Alegre, 2010, p. xvii).¹ La materialització d’aquesta selecció no és senzilla perquè és impossible representar la realitat d’una manera fidel o exacta. Tota reducció d’escala suposa la pèrdua d’informació en benefici de la intel·ligibilitat del mapa. Segons Yves Lacoste, no només és qüestió de diferències numèriques, sinó també de qualitatives, ja que un fenomen tan sols pot ser plasmat a una determinada escala; a altres escales no és rentable o el seu significat es modifica (Lacoste, 1990, p. 54). Cartografiar una realitat històrica pressuposa certs obstacles, atès que sovint l’abast documental és limitat i els estudis històrics s’hi ajusten de desigual manera.

Aquesta problemàtica es pot exemplificar amb el cas de la Primera Guerra Carlina a Catalunya (1833-1840). No obstant això, altres esdeveniments històrics podrien verificar igualment els propòsits del present article.

L’objecte d’aquest estudi és aportar una reflexió sobre la metodologia cartogràfica i les seves problemàtiques, endemés d’efectuar una lectura crítica sobre la producció cartogràfica, en aquest cas de la Primera Guerra Carlina. A partir d’aquests elements, s’elaborarà un mapa de Catalunya així com també un de la comarca del Bages. El primer proporciona una mirada actualitzada sobre aquest conflicte gràcies a l’ús de les fonts consultades, mentre que el del Bages

1. Aquesta idea és clàssica en els treballs d’Alegre (1995, p. 307).

esdevé un mapa novedós en tant que no compta amb cap precedent. S'han introduït contextualitzacions històriques que serviran per posar de manifest el diàleg interdisciplinari entre geografia i història, tan necessari per a la cartografia històrica.

2. Aproximació a la Primera Guerra Carlina a Catalunya²

La mort de Ferran VII l'any 1833 va marcar un punt d'inflexió en la història d'Espanya. El traspàs del monarca absolutista i la seva successió van ser els detonants d'una conflagració que havia d'esclatar en poques setmanes en tot el territori espanyol. Les causes d'aquesta guerra no sols al·ludeixen a la qüestió dinàstica entre el germà del difunt monarca, Carles Maria Isidre, i la seva cosina Isabel II, sinó que a més hi havia des de feia dècades un latent conflicte social i econòmic.³

La regència de Maria Cristina –vídua de Ferran VII– va ser el marc des del qual es van promoure diferents iniciatives per neutralitzar els contraris a Isabel II. Entre altres accions, cal destacar la substitució de tots els càrrecs públics que poguessin ser desafectes a la successió femenina i el desterrament del pretendent Carles.

Després de la mort de Ferran VII, es van desencadenar diferents aixecaments, d'un abast més o menys limitat, amb partides de guerrillers, els quals van definir un primer mapa que marcava la divisió territorial entre els dos bàndols.

Els partidaris de la regència de Maria Cristina van tenir el control de totes les capitals de les províncies i, tenint en compte que les implicacions logístiques i administratives que això comportava, els suposava un gran avantatge. Els carlins no van tenir la mateixa sort. Des dels primers dies, van controlar de manera irregular el territori del País Basc i de Navarra. Hi havia aixecaments preparats a tota la península, però les dissensions internes i la repressió de la regència, entre d'altres factors, possiblement van motivar –al marge d'algunes petites bosses a Castella, Extremadura i Andalusia– que fossin el Maestrat i Catalunya els punts geogràfics, en què, en el decurs de la contesa, s'establiria un cert domini carlí.

A Catalunya, en els primers temps de la guerra, trobem destacaments de l'exèrcit liberal a la Seu d'Urgell, Talarn, Cervera, Lleida, Solsona, Berga, Vic, Manresa, Girona, Mataró, Barcelona, Vilafranca del Penedès, Tarragona i Reus. Per altra banda, els carlins van controlar part dels espais compresos entre aquests destacaments liberals; es tractava de poblacions, la major part de reduïdes dimensions i d'àmbit rural, en què regien els principis de la llei tradi-

2. Per a un aprofundiment en la Primera Guerra Carlina, es pot consultar els treballs que apareixen a la bibliografia.

3. Per una mirada sobre els antecedents d'aquests fets, consultar el treball de Torras (1976).

cional, les quals, més o menys marcadament, van aixecar-se a favor dels carlins o van aixoplugar partides guerrilleres. Des d'aquestes contrades, s'iniciaren les primeres accions militars carlines.

Els carlins, en espera d'un capità general que coordinés tots els esforços militars, van mantenir les seves posicions al llarg dels dos primers anys. D'aquesta manera, ens trobem Mossèn Benet Tristany controlant les terres que comprenen de l'oest del Bages fins a la Segarra (Riquer, 1979, p. 472; Coberó, 1986, pp. 43-46). A Tarragona, el bullici de partides carlines s'estenia fins a les dues bandes de l'Ebre i a través de les serres en direcció a Lleida, Vilafranca del Penedès i l'Anoia. Les partides actuaven amb una gradual llibertat pel Segrià, l'Urgell i les Garrigues (Lladonosa, 1965, p. 16 i ss.). L'agitació pel Camp de Tarragona, el Priorat i la Conca de Barberà mostrava una preponderància carlina, encara que amb una certa irregularitat, suscitada o accentuada per l'activitat al camp (Anguera, 1990, p. 44 i ss.).

Pel que fa a la Conca d'Òdena, a l'Anoia, els carlins progressivament anaven deixant enrere la muntanya (Pascual, 1980, p. 64). A excepció de les guarnicions de Berga, Ripoll i Olot, el nord d'aquestes comarques va esdevenir escenari de diferents aixecaments carlins i amagatall de la Junta Superior, quan aquesta tot just s'estava configurant. Al mateix temps, encara que els enclavaments de Solsona, Manresa, la Seu d'Urgell, Tremp i Balaguer romangueren en mans dels liberals durant els primers anys de la guerra, els seus entorns es van veure afectats de forma esporàdica per episodis guerrillers (Grabolosa, 1972, p. 33; Mundet, 1990, p. 81). Mentre hi havia guarnició liberal, Solsona era una plaça aïllada en una comarca adversa (Lladonosa, 1993, p. 242). A Osona, els liberals destapen conspiracions carlines (Portet, 1999, p. 105-141) i al Bages, Manresa és bloquejada per una formació de 1.200 carlins a les ordres de Tristany, Borges i Sirera, els quals tenen com a objecte assaltar les fàbriques de pólvora de la ciutat (Quintana, 2009, p. 218).

Emperò, a l'estiu de 1835, l'expedició del general Guergué i de les seves tropes navarreses va permetre una primera consolidació de l'espai carlí. Mostra d'aquest progressiu creixement són les notícies d'enfrontaments armats de diferent abast que es multipliquen en diferents punts de la geografia catalana i fora del primer abast geogràfic que s'ha assenyalat. No només eren accions entre partides carlines i unitats de l'exèrcit regular, sinó també intents d'incursió en diferents pobles per tal de fer-se amb el seu control o recaptar impostos.

Durant el 1835 i 1836, els carlins no van ocupar de manera permanent cap població destacada. Mentre els destacaments liberals es mantenien, en gran mesura, dins els recintes emmurallats i només realitzaven alguns moviments en ocasions concretes, els carlins van avançar posicions.⁴ A finals de 1835, els

4. Quant a la impossibilitat dels liberals per controlar més enllà de les muralles de la pròpia població, per citar un exemple, se sap que Santa Coloma de Queralt, des de 1833 a 1838, va estar bloquejada fins al pagament de contribucions als carlins (Segura, 1984, p. 414).

carlins ja dominaven les Guillerries, eren senyors del Lluçanès i Collsacabra i, per altra part, controlaven *de facto* els pobles de la Plana i del Congost d'Osona (Portet, 2003, p. 159). Al mateix temps, van aconseguir operar, amb una implantació progressiva però irregular, en el territori comprès entre la zona del Baix Penedès (Serra de Montmell) i l'Anoia (Serra d'Ancosa), així com en una zona important de l'interior de l'Alt Penedès (Arnabat, 1994, p. 289-291). Mentrestant, a l'estiu de 1835, a les dues bandes de l'Ebre operaven les partides de Cabrera i del *Padre Luís*. Cap al setembre, els carlins van ocupar diferents pobles del Priorat i del Camp de Tarragona (Anguera, 1990, p. 45). A l'agost de 1835, Cabrera ja controlava la franja catalana de l'Aragó i, des d'allà, va iniciar la conquesta i ocupació de pobles com Horta de Sant Joan, Bot, Arnes i Flix. Ni un mes després, van continuar sotmetent al seu poder altres poblacions de la riba dreta de l'Ebre tot seguint el curs del riu. En definitiva, en poc temps i malgrat les adversitats, a finals de 1835, els carlins dominaven bona part de les terres de l'Ebre (Vinaixa, 2002, p. 122-124).

Al llarg de tota la guerra, els carlins van realitzar diferents incursions militars al litoral. No només van ser les incursions de Tristany a l'Empordà, sinó accions com les que van portar a terme el juliol de 1836 a Mataró (Pujol, 1997, p. 22-30). A començaments de 1836, els liberals controlaven dotze dels quaranta-quatre pobles del partit judicial de Falset (Anguera, 1990, p. 46). Per les terres lleidatanes, els refugis carlins se situaven, al nord, a la Vall d'Àger i, pel sud-est, es recloïen a les muntanyes de Prades i el Montsant. (Lladonosa, 1993, p. 240). Mentrestant, els carlins anaven ocupant els dos costats de la frontera amb Osca en direcció al baix Segre, on van arribar a establir els seus refugis, concretament en el caseriu de Corregó a Alguaire i en el Santuari de Carrassumada, a prop de Torres de Segre, indrets que van fortificar i des dels quals van aconseguir interceptar el correu que es dirigia a la capital de Ponent (Lladonosa, 1993, p. 241). A partir de 1837, les conquestes de Solsona i Berga van significar l'establiment real dels carlins sobre el territori. Berga va ser la plaça forta, on s'estatjaren bona part dels òrgans de poder dels carlins.

Àger, Ripoll i Moià van ser algunes de les poblacions conquerides pels carlins en el darrer període de la guerra. Arran de l'ocupació de Berga, altres poblacions catalanes van situar-se sota l'òrbita de la nova capital carlina. A partir de 1837 i fins a l'agost de 1840, el mapa polític català va mostrar un panorama peculiar. L'expansió del carlisme pel Principat va propiciar que moltes de les ciutats fortificades en mans dels liberals quedessin aïllades tal com va succeir en les poblacions de Cardona,⁵ Tremp i Torà.⁶

5. El primer carlisme va assetjar constantment aquesta plaça; en ocasions, l'artilleria havia de fer foc durant dies per dissuadir els assaltants (*Gazeta de Madrid*, 24-XII-1837, nº 1121, p. 2; Barberà, 1987, p. 204).

6. Són algunes de les poblacions fortificades en les quals els carlins van fracassar en els seus intents de conquesta (Lladonosa, 1993, p. 242).

Paral·lelament, en un altre punt de Catalunya, els carlins atacaven Terrassa des de la seva seu a Mura (Marcet, 1987, p. 283). En altres ocasions, com és el cas de Talarn, el bloqueig fou tan intens que la plaça liberal va restar sense comunicació durant mesos. La Diputació de Lleida no va poder enviar cap comboi a Talarn, fins a l'extrem que no disposaven ni de paper segellat d'Isabel II.⁷ A finals de 1837, la Diputació liberal de Lleida va admetre que només dominaven vint-i-set punts fortificats en tota la província (Lladonosa, 1993, p. 244). En aquest mateix any, els carlins tenien el control de tot l'Alt Pallars mentre que apareixien també en els districtes de Durro, Vilaller i el Pont de Suert (Lladonosa, 1965, p. 48).

Cansats de sis anys de guerra, el 31 d'agost de 1839 se signa un tractat entre el bàndol liberal i part del carlí a la població basca de Bergara, materialitzat amb l'abraçada entre els generals Espartero i Rafael Maroto. Aquest conveni suposarà la primera derrota de Carles V i una fragmentació ostensible dins les files carlines, principalment entre els pactistes com Maroto i els intransigents com Cabrera.

Davant d'una guerra llarga i fatigosa, bona part de l'exèrcit carlí de Castella i de les províncies del nord abandonava les armes a favor d'Isabel II. A partir d'aquell moment, l'exèrcit liberal podria concentrar totes les seves unitats en una única direcció: del Maestrat fins a Catalunya, amb l'objectiu principal d'aconseguir el retrocés dels carlins que encara restaven en aquesta zona i que es negaven a rendir-se. Conquerint plaça per plaça, els liberals van acabar acomplint el seu propòsit atès que la superioritat numèrica dels seus exèrcits en parangó amb el nombre d'unitats del seu opositor, feia pronosticar una derrota imminent del carlisme. Cabrera, acompanyat de la seva tropa, va abandonar el Maestrat, tot dirigint-se a Catalunya, encara que ja s'entreveia un final pròxim i precipitat. A primers de juliol de 1840, els combatents carlins traspassaven la frontera amb França.

3. Cartografia històrica de la Primera Guerra Carlina

La cartografia consultada de la Primera Guerra Carlina (vegeu bibliografia) pot classificar-se en dos àmbits territorials, l'estatal i el català, tot considerant que aquesta divisió es basa en una de les qüestions cabdals del present article: l'escala i les seves implicacions.

Els mapes de Catalunya plasmen els territoris que es consideren sota l'òrbita carlina, els quals són denominats en diferents terminologies (zones de predomini, domini estable, incidència segons la mitjana catalana, etc.) i delimitats

7. Per mostrar la seva adhesió a la causa d'Isabel II i davant la manca d'aquest element bàsic, les autoritats locals van emetre un paper segellat provisional que, al gener de 1839, va rebre el reconeixement oficial de les autoritats superiors (*Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, 5-1-1839, núm. 3, p. 9).

conforme amb els criteris interpretatius de l'autor. Endemés, sovint complementen aquesta informació amb altres categories, per la qual cosa es poden conceptualitzar, en part, mapes sintètics atès que, a fi de delimitar els territoris, els autors han de processar prèviament tota una informació i extreure'n unes conclusions. El nivell de detall d'aquests mapes és superior respecte dels seus equivalents d'àmbit espanyol, en tant que representen una porció més petita de territori en una superfície de paper similar. Al nostre parer, alguns cartògrafs abusen de l'ús de categories fins al punt de barrejar-ne de naturalesa diversa. Tot i així trobem dos exemples molt ben aconseguits.

El mapa elaborat per Mundet i Gifré (1990, p. 465) aconseguix que, amb un cop d'ull, el receptor disposi d'una noció general de l'estat geopolític que té lloc durant el conflicte. L'autor utilitza la màxima extensió del domini carlí com a categoria zonal; mitjançant una trama lineal, delimita la línia de bloqueig comercial establerta pel Baró de Meer el 1838. Per acabar, complementa el mapa amb dues categories puntuals: les places liberals declarades en estat de bloqueig pels carlins i els punts del servei de correus carlí. Gràcies a aquestes últimes, Mundet i Gifré deixa entreveure la influència que els carlins perpetraven més enllà dels territoris que ell mateix ha batejat de domini carlí. Els punts més forts d'aquest mapa són la senzillesa i la gran capacitat de transmissió.

El segon treball a ressenyar és el realitzat per Santirso (1995, p. 195), dins de l'obra *Atles d'Història de Catalunya*. A diferència d'altres autors, Santirso exposa tres mapes analítics, els quals revelen diferents aspectes de la Primera Guerra Carlina, seguits d'un mapa sintètic sobre el conjunt del conflicte, el qual és l'únic que expressa temporalitat, és a dir, desglossa el territori recobrat pels isabelins en tres períodes diferents. La proposta cartogràfica de Santirso resulta més densa en parangó amb la premissa de Mundet, emperò es tracta d'un mapa complet i coherent.

Els mapes d'Espanya també tendeixen a recolzar-se principalment en categories zonals, complementades amb d'altres de lineals o de puntuals. Aquestes últimes perden protagonisme, si tenim en compte que el seu excés obstaculitza la lectura del mapa. Freqüentment, cartògrafs i historiadors fan un ús indiscriminat de categories, no obstant això, trobem mapes molt ben aconseguits, com els de Comellas (1983) i Bullón (1992).

Comellas (1983, p. 451) ha elaborat un mapa d'àmbit espanyol força vistós, en el qual separa, per una banda, els territoris de domini liberal i els de major influència carlina, per mitjà de trames zonals. Per l'altra, les ciutats liberals i les carlines, a través de símbols puntuals. Ens trobem davant d'un bon mapa, ja que aconseguix comunicar de forma prou diàfana la informació que vol donar a conèixer, mal que no és tan complet en comparació al de Mundet i Gifré.

El segon treball cartogràfic d'àmbit estatal a mencionar és el de Bullón (1992, p. 703 i ss) perquè és l'únic que treballa a partir de mapes analítics, cada un dels quals està dedicat a una categoria i/o a un any diferent.

4. Proposta de mapa de la guerra a Catalunya

En el moment de portar a efecte un mapa, sorgeixen diverses qüestions a resoldre; la principal és delimitar-ne l'objectiu, tot precisant què es vol transmetre i a qui va dirigit. La primera norma per aconseguir un bon mapa és la senzillesa; per tant, cal dotar-lo d'un impacte visual immediat, accentuant els aspectes més importants i simplificant la informació a comunicar (Priestley, 1992, p. 98).

Seguidament, s'ha d'escollir el conjunt de tècniques i procediments per dur-lo a terme, entre ells l'escala i les categories a representar, les quals mantenen certa reciprocitat entre sí. Per acabar, el resultat final ha de ser, en la mesura del possible, imparcial, tot i que "el mapa no ofrece una información objetiva y neutra. Consciente o inconscientemente, los mapas aspiran a que el lector crea que la información que viene representada es absolutamente verídica y real" (Nogué, 1998, p. 97).

La finalitat d'aquest estudi se centra a indagar entorn als aspectes històrics i geogràfics, però també als principis metodològics i tècnics, els quals serveixin per a cartografiar la realitat política d'un context bèl·lic, exemplificada amb el cas de la Primera Guerra Carlina. Per portar a terme aquest propòsit, s'elaborarà un mapa de Catalunya i un altre mapa de la comarca del Bages. Això obliga a destriar els elements a representar en cada cas i a discórrer en el perquè. És important ser acurat en el moment de triar la denominació de cada categoria, ja que ha de definir de manera fidel el fenomen que es vol cartografiar. Es classificaran les categories en tres grups, en virtut de si són d'implantació zonal, lineal o puntual tal com les utilitzaríem al mapa de Catalunya, tot i que per al mapa del Bages aquesta classificació serà diferent.

El fet de no cartografiar una categoria no implica que no s'utilitzi. La realització d'un mapa sintètic requereix la confecció prèvia de mapes de referència a fi d'exposar aquelles variables que poguessin servir d'explicació del conjunt, però s'ofegarien d'introduir-les en el mapa principal.

S'han plantejat les següents categories zonals:

- a) Les zones controlades transmeten una idea de preponderància en el territori, no del control absolut. Els avantatges d'emprar aquesta categoria al mapa de Catalunya són l'impacte visual immediat que genera, per tal com el receptor pot tenir, a primer cop d'ull, una noció aproximada de la guerra; el fet que accentuï la informació important, el control del territori per part d'ambdós bàndols en conflicte; i la simplificació de la informació a comunicar, atès que efectuar un mapa de control del territori requereix la síntesi d'un conjunt d'elements treballats amb anterioritat.
- b) Les zones d'influència o d'activitat són similars a les anteriors, però amb un matís important. Un territori controlat comporta implícitament in-

fluència i activitat, però una activitat o influència no implica control del territori.

Com a categoria lineal s'han considerat les expedicions militars o reials, que es basen en les diferents campanyes encapçalades per un cap militar o membre de la reialesa. Poden ser útils per conèixer l'evolució de la guerra i fan palesa les diferents estratègies de moviment de tropes pel territori. No obstant això, requereixen un coneixement previ del conflicte, una informació que el mapa no pot ni té perquè aportar; en cas contrari, es fa difícil d'interpretar. Endemés, el seu abús pot dificultar la llegibilitat del mapa.

A continuació s'han comentat les categories puntuals:

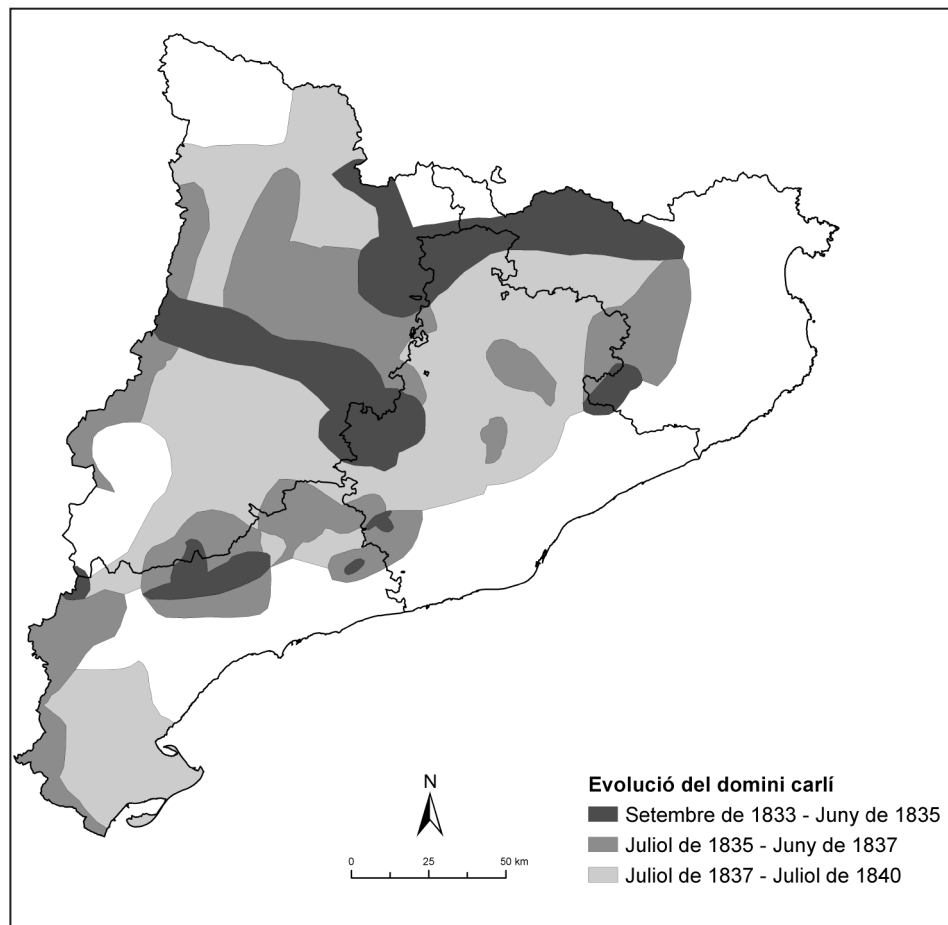
- a) Els ajuntaments són una categoria a considerar, però cal tenir present que pot existir certa ambivalència entre la tendència política d'un consistori i la dels habitants del seu municipi. No sempre podem judicar una població de carlina quan aquesta ha estat conquerida pels carlins; tampoc la podem considerar liberal quan les autoritats han estat prèviament depurades per les afeccions polítiques dels seus membres. El color polític d'un ajuntament no sempre és representatiu d'una idea política majoritària. Tal vegada com a element de territorialitat representativa caldria entendre la rellevància de les poblacions a partir de les fires que organitzaven i la influència d'aquestes als pobles de l'entorn, i no prendre com a mesura d'importància el volum poblacional.⁸ Es pot acceptar un ús de la categoria dels ajuntaments per tal com, de manera forçada o natural, mostra la realitat final existent i aporta una informació exhaustiva i comprensible d'acord amb determinades escales de representació cartogràfica.
- b) Els centres polítics es poden entendre com a punts de presa de decisions d'un i d'altre bàndol. Donada la seva funció de capitalitat, trobem la categoria present en diverses produccions cartogràfiques. Més enllà d'aquest valor tan estricte, caldria matisar-ne d'altres donat els condicionants que poden afectar a l'establiment d'un centre polític en un lloc determinat.
- c) Els destacaments militars pressuposen la presència de soldats en un punt del territori; aquesta presència fa palesa el control del territori per la força de les armes. Tanmateix, si no es compta amb un concepte homogenitzat de destacament, apareixen problemes que dificulten el seu ús. El principal és que es tracta d'una categoria que engloba subcategories en la seva estructura, tant pel que fa al nombre d'individus (batalló, esquadro, companyia, etc.) com al tipus d'arma que el componen (infanteria, artilleria, cavalleria, etc.). Si el destacament militar esdevingués l'objecte d'anàlisi a cartografiar, podríem prendre en consideració tots els valors que se li poguessin atribuir; el resultat final seria un mapa inventari d'una situació militar concreta.

8. Durant la primera meitat del segle XIX va produir-se un augment de fires a poblacions que rondaven entre els 500 i 3.000 habitants (Carreras i Torra, 2004, p. 143-159).

- d) La categoria d'hospitals carlins de nova construcció és poc explotada cartogràficament, però no deixa de ser un element interessant ja que possiblement tenien un perímetre de seguretat que garantia la seva integritat. No obstant això, no podem delimitar les proporcions del cordó de seguretat i, a més, gairebé tots els hospitals carlins van ser assaltats durant la guerra. Per altra banda, s'han d'obviar els hospitals liberals, ja que eren anteriors al conflicte i no tenien una vinculació política explícita.
- e) La principal dificultat que presenten les batalles i les victòries en una guerra és la falta de consens en la seva definició. Una mateixa pugna pot prendre diferents denominacions, les quals suggereixin intensitats ben desiguals. A més, una representació sistemàtica de totes les batalles i les victòries conegudes podria sobrecarregar el mapa. Per altra banda, els fets documentats d'armes o d'incidents mantenen una relació estreta amb les batalles. Aquests poden aportar informació sobre el control del territori per part d'un o d'altre bàndol, encara que sovint se'n desconeix l'abast i la repercussió. Aquests incidents poden no tenir un significat clar pels condicionants que hi poden intervenir (econòmics, socials, personals, etc.) per la qual cosa són difícils d'interpretar.
- f) La categoria de poblacions cremades no és apropiada per a un mapa que vulgui representar el control del territori, sinó més aviat que aspiri a cartografiar les operacions militars. La crema d'una població no sempre té les mateixes causes ni conseqüències, entre les quals sovint hi ha reduir i controlar la població, com a mesura de càstig o repressió, o malmetre l'entorn físic i els immobles d'una població per evitar que l'enemic en pugui fer ús en cas de retirada.
- g) Les oficines de correu carlines indiquen el grau de consolidació del terreny per part dels seus partidaris, atès que poden destinar esforços a la creació d'un sistema de correus segur. Malauradament, les oficines de correus liberals no responen a una relació amb el grau de consolidació del terreny, perquè ja estaven preestablertes abans de l'inici del conflicte i la seva ubicació no respon a una necessitat de comunicació alternativa. Així mateix, es desconeix la sort que tingueren les oficines liberals en territori carlí.
- h) Les poblacions incomunicades són un indicador de les possibilitats de maniobra de l'exèrcit que porta a terme el bloqueig, ja que una acció d'aquestes característiques implica una certa logística i presència humana. Tanmateix, no informen de manera determinant sobre el control efectiu de la població que pot ser fruit d'accions aïllades.

Amb les dades exposades, en l'aproximació històrica a la Primera Guerra Carlina, i els criteris definits es presenta el següent mapa.

Figura 1. La Primera Guerra Carlina a Catalunya (1833-1840)

5. Aproximació a la Primera Guerra Carlina al Bages

Manresa i Cardona eren les dues poblacions principals on hi havia destacament de l'exèrcit liberal. Els Voluntaris Reialistes havien estat dissolts el 1832 per ordre del capità general de Catalunya, Manuel Llauder, a la vegada que s'havien creat unitats de Voluntaris de la Reina i, poc més tard, tornava a aparèixer la Milícia Nacional. Així doncs, es va procurar fortificar i dotar de presència militaritzada cadascuna de les següents poblacions: Monistrol de Montserrat, Manresa, Santpedor, Sallent, Balsareny, Moià, Súria i Cardona. Totes elles eren poblacions fortificades, algunes de les quals van requerir de la reconstrucció de llurs muralles en el decurs d'aquesta guerra. La finalitat d'aquests recintes tancats era doble atès que servien de punts de defensa i de

vigilància del territori, a la vegada que esdevenien l'aixopluc dels liberals de les poblacions veïnes.

A prop del Bages, el cabdill Galceran va provar de proclamar rei Carles V a Prats de Lluçanès a finals de 1833. La resposta governamental no es va fer esperar i, en uns pocs dies, van capturar a tots aquells homes que es van rebel·lar contra Isabel II. Perseguits pels soldats liberals, els guerrillers van cercar refugi al Mas Canadell de Gaià (Bages) –avui dia desaparegut (Bofarull, 1999, p. 65).

Malgrat el desbaratament dels primers aixecaments, les partides carlines anaven creixent. La seva activitat es deixava sentir amb una progressiva i irregular consolidació del territori. Des dels primers mesos de 1834, el cabdill carlí Benet Tristany dominava el territori de la Segarra (Riquer, 1979, p. 472) fins a l'oest del Bages (Coaner, Sant Mateu del Bages, Claret dels Cavallers, Castelltallat, Camps, Fonollosa, Fals, Aguilar de Segarra, Castellfollit del Boix, Castellar, Salelles, Rajadell, Monistrol, Sant Salvador de Guardiola, etc.) (Quintana, 2009, p. 53).

Aixoplugats a Sant Llorenç del Munt i l'Obac, els carlins es van desplaçar cap als pobles de Mura, Talamanca, Rocafort, Calders i Monistrol de Calders. I els moviments de les partides per Gaià, Sant Feliu de Sasserra, Avinyó, l'Estany i Santa Maria d'Oló deixaven entreveure la preferència política d'aquests pobles. Així doncs, Moià quedava aïllada ja que la carretera de Navarcles⁹ i Artés era poc clara i segura. Castellgalí, Castellbell i el Vilar, Sant Vicenç de Castellet i el Pont de Vilomara es van mantenir en una aparent fidelitat a la reina, però, amb el temps, es decantarien de forma ostensible cap a l'òrbita carlina.

En el Pla de Bages, Sant Joan de Vilatorrada i Callús eren dues poblacions disseminades les quals van estar subjectes al moviment constant de partides carlines, mentre que Sant Fruitós de Bages no es va inclinar clarament a favor de la reina.

La via de comunicació cap a Berga va patir diferents incidents armats que n'afectaven el control liberal com els que tingueren lloc a la població de Balsareny, la qual va canviar en diferents ocasions de mans (Serra, 1987, p. 143), però sempre amb una preponderància de la causa liberal. Més al nord, a Castelladral, el trànsit de partides carlines era continu.

La conquesta de Berga el 1837 per part dels carlins va motivar que moltes poblacions es declarassin sota jurisdicció de Carles V. Totes les places liberals de la comarca del Bages estaven bloquejades i sembla que algunes van canviar de mans com Súria;¹⁰ en altres casos, des de Berga, es van nomenar els regidors de les alcaldies de diferents poblacions del Bages com va passar a Castellbell i el Vilar (Valls, 2004, p. 35). Així doncs, a excepció de Monistrol de Montserrat, Manresa, Santpedor, Sallent, Balsareny, Moià i Cardona, el Bages estava

9. Cal no oblidar que el 1834 van destapar una conspiració carlina a Navarcles (Santirso, 1999, p. 80).

10. A partir de l'estiu de 1837, Súria esdevé escenari carlí arribant a acollir l'expedició reial de Carles V al seu pas pel Bages (Reguant, 1987, p. 489; Lichnowsky, 1942, p. 99-100).

dominat per un carlisme constituït en ajuntaments, institucions i amb una presència militar que garantia una coacció per a uns i una seguretat per als altres.¹¹ Altrament, l'any 1837 l'expedició Reial del pretendent carlí va traçar el territori amic pel qual van poder moure's amb tranquil·litat. La comitiva règia va entrar al Bages per Castelladral en direcció a Súria, on van passar-hi la nit. La següent parada va ser a la rectoria de Sant Sadurn de Noya¹² i d'aquí van acampar als afores de Sant Fruitós de Bages. Posteriorment, l'expedició retrocedeix de camí a Santpedor, posant setge a dita població. Aquesta operació va servir per desorientar al Baró de Meer, el qual es trobava agrupant tropa a Manresa per tal d'atacar la comitiva carlina. En conèixer l'èxit de l'operació, els carlins aixecaren el setge i retornaren a Súria, allunyant-se del Bages (Lichnowsky, 1942, pp. 99-100).

En aquests darrers anys encara s'havien de viure nous episodis que marcarien el devenir de la guerra. Així com algunes poblacions havien estat ocupades pels carlins com per exemple Monistrol de Montserrat a finals de 1835 i tot el 1836 (Quintana, 2011, pp. 109-116), Balsareny havia de viure un important setge el 1839 i Moià seria conquerida per les tropes de Carles V.

Al gener de 1839 es va publicar una llista de diferents pobles (la majoria del Bages) als quals se'ls recordava la necessitat de pagament dels impostos i el seu retard en l'acompliment per aital operació (BOPB, 5-I-1839, n° 3, p. 9). Sobta trobar-hi no només municipis carlins, sinó també liberals, els quals no van arriscar-se a sortir del casc urbà per temor a ser assaltats. El domini carlí es va traduir en un estat de bloqueig permanent per moltes poblacions tal i com manifestava l'Ajuntament de Monistrol de Montserrat: "A sus alrededores [de Monistrol] han sido durante dicha guerra civil madriguera continua del Cabecilla Tristany y sus infames secuaces, por consiguiente puede asegurarse, sin faltar a la verdad, que la población ha estado en un bloqueo continuo".¹³

Amb tot, a l'estiu de 1840, la preponderància carlina s'acabava i s'obria un nou període històric en el marc de la revolució liberal.

6. Proposta de mapa de la guerra al Bages

Les implicacions que comporta un canvi d'escala són nombroses: les preguntes que s'han de plantejar davant d'un problema, les seves respostes i la tècnica per dur-les a terme no són les mateixes.

11. No només hi havia la divisió de Tristany a l'oest del Bages i quarter a Mura, sinó que també hi havia una companyia del Cos de Celadors de la Hisenda carlina entre Sant Jaume de Vallhonestà i el Pont de Vilomara que recorrien el territori fins al coll de Daví (Quintana, 2009).

12. Callús era jurisdicció del comte de Fonollar, qui formava part de la Reial Junta Superior del Principat (màxim òrgan de govern carlí a Catalunya durant la Guerra dels Set Anys).

13. Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat; còpia del memorial de 6 d'abril de 1843; fol.1 a.

Quan es pretén fer un mapa d'escala local, regional, mundial, etc., l'elecció dels elements espacials a representar i de la seva simbolització varia en cada cas. Tal com recorda Gerda Priestley (1992, p. 105), l'escala depèn de la finalitat del mapa i de la tècnica a utilitzar; tanmateix, els límits de l'escala poden condicionar també l'elecció de la tècnica perquè poden dificultar l'aplicació d'aquesta.

Per exemple, per representar una ciutat gran a escala regional sol utilitzar-se la simbolització zonal, mentre que a escala mundial s'ha d'emprar la puntual. Les implicacions conceptuals que comporta a nivell local un curs fluvial, el qual es converteix en una frontera natural, són diferents a les d'una escala més petita, si es té en compte que una conca hidrogràfica cohesionada el territori.

En el procés d'elaboració d'un mapa del Bages no es pot emprar les mateixes categories utilitzades per al mapa de Catalunya, o no es poden entendre de la mateixa manera. Tal com s'ha vist amb els mapes d'Espanya i de Catalunya, en treballar amb un detall més elevat es pot transmetre més informació i més precisa; per contra, es perd la visió global del territori que respon a interessos generalistes. La finalitat de realitzar tots dos mapes és comprovar les conseqüències que comporta el canvi d'escala des de l'òptica de la teoria cartogràfica.

El mapa de la comarca del Bages de la Primera Guerra Carlina que es presenta a continuació es centra en el període de juliol de 1837 a juliol de 1840 per dos motius: mostra de manera clara el paradigma evolutiu de la guerra i són els anys de què es disposa de més informació històrica.

Les categories puntuals utilitzades són les següents:

- a) Principals fortificacions liberals: aquestes denoten presència militaritzada sobre una població concreta. Aquest fet implica que la plaça és un punt fort de control del territori. Aquesta categoria mostra l'acantonament estratègic de les tropes liberals en relació amb les vies de comunicació.
- b) Setge carlí: les operacions logístiques que implica un setge denoten una capacitat important de maniobra per part de l'exèrcit atacant. L'ús d'aquesta categoria indica l'estratègia seguida pels carlins, com posen setge en poblacions ubicades a les principals vies de comunicació a fi d'ocupar places fortificades i dificultar les comunicacions a l'enemic.

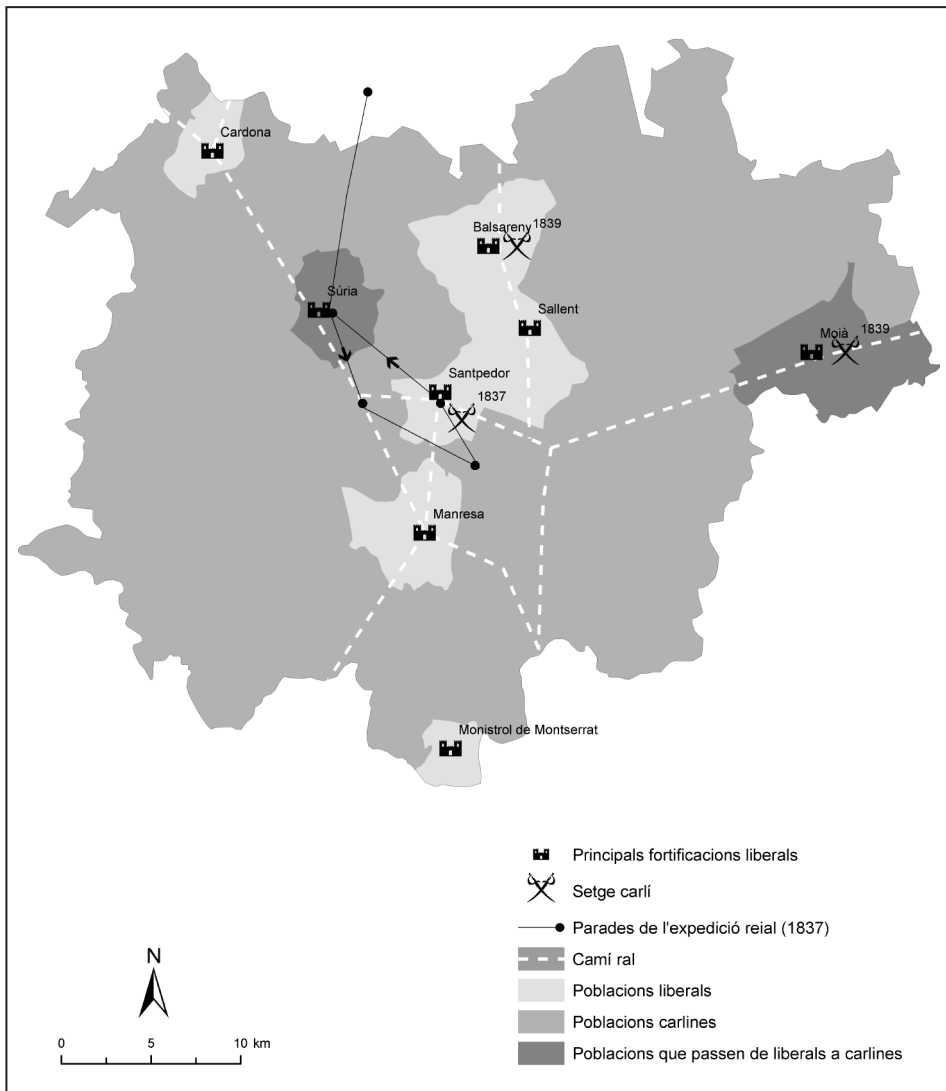
Les categories lineals que s'han fet servir són les següents

- a) L'expedició reial de Carles V era una operació de reforç militar i de propaganda política. La importància recau en el recorregut que realitza en tota la Península i a la comarca del Bages, en tant que és la presentació sobre el territori del pretendent carlí que disputava el tron. S'han afegit les parades per mostrar els llocs considerats segurs per afinitat política o superioritat militar.
- b) El camí ral era la carretera que estava en millors condicions, ja que permetia el pas de grans contingents de soldats i de carruatges. Com a principal via de comunicació, en el camí ral hi havia diferents punts fortificats com a places segures i de repòs per als transeünts de la carretera.

Finalment, s'han escollit les següents categories zonals:

- Poblacions liberals: són les que romanen, en aquest període, sota les ordres d'Isabel II.
- Poblacions carlines: són aquelles que, durant el període considerat, es mantenen sota l'òrbita carlina.
- Poblacions que passen de liberals a carlines (de juliol de 1837 a juliol de 1840): aquestes poblacions, tot i que inicialment tenen una inclinació liberal, durant aquests anys passen a ser dominades pels carlins, ja sigui per acció armada o per lliure voluntat.

Figura 2. La Primera Guerra Carlina al Bages (juliol 1837 – juliol 1840)

7. Epíleg

Els elements que conté un mapa estan lligats a l'escala, entesa com a una relació numèrica entre una realitat geogràfica i la seva representació al paper, i també com un marc conceptual i metodològic. Els mapes de la Primera Guerra Carlina de Catalunya i d'Espanya no presenten la mateixa informació. Els mapes del Bages i de Catalunya elaborats per al present estudi també exposen un conjunt de dades complementàries, però no perden significació si es tracten de forma aïllada.

L'escala té un paper destacat en el moment de confeccionar un mapa. En funció d'aquesta, tant la metodologia per a efectuar el mapa com la interpretació de la realitat són diferents. No només es tracta de l'ús i la dimensió dels possibles elements a tractar, sinó també de la seva repercussió en la resta d'aspectes del mapa. En aquest sentit, dos mapes amb escales diferents poden ser complementaris: el mapa d'escala petita exposa les generalitats, mentre que el d'escala gran representa més àgilment les particularitats geogràfiques, tot i que en una porció de territori més petita. Davant això, en funció de l'escala, s'ha d'anar en compte amb les categories a representar, atès que poden esdevenir insubstancials o poden fer il·legible el mapa. S'han d'escollir les categories pertinents tenint en compte la informació que es vol donar a conèixer i que, en definitiva, fa palesa la visió que té el cartògraf.

En aquest sentit, no oblidem que l'activitat cartogràfica és una interpretació. La persona que fa el mapa es converteix en una observadora activa de la realitat que vol representar. D'aquesta manera, el mapa no només informa sobre una instantània geogràfica, sinó també de tot un conjunt de creences, coneixements, etc. que contextualitzen la seva producció i qui l'ha produït.

En el moment d'endinsar-se en la cartografia històrica, cal traslladar-se al context històric que es vol copsar i comprendre la realitat geopolítica de l'època, a fi d'evitar el biaix i captar la realitat de la forma més pròxima possible al moment històric.

A tall de conclusió, voldríem destacar la importància de portar a terme els anomenats mapes inventari, els quals són un bon punt de partida per adonar-se de determinats fenòmens només perceptibles en documents gràfics. En el nostre cas, l'elaboració d'un mapa inventari dels hospitals, les oficines de correus o les poblacions bloquejades, entre altres, ens han fet prendre consciència de l'abast geogràfic del domini que tingué el primer carlisme a Catalunya.

Hem presentat dues produccions cartogràfiques d'un moment històric concret. Aquestes han estat determinades per una metodologia i unes fonts. Emperò, a mesura que apareixin nous treballs sobre aquest període i es tingui un coneixement més concret de les fonts primàries, es podran considerar els matisos que siguin oportuns. Tota revisió posterior al present estudi necessàriament serà distinta a allò que hem exposat, ja sigui pel possible coneixement de noves dades com per la utilització d'una metodologia diferent.

Bibliografia

Cartografia consultada

- AA.VV. (1989). “La transición del Antiguo al Nuevo régimen”. Dins: AA.VV. *Historia de España*. Barcelona: Planeta, vol. 9, p. 324.
- BULLÓN DE MENDOZA, Alfonso (1992). *La Primera Guerra Carlista*. Madrid: Actas Editorial.
- COMELLAS GARCÍA-LLERA, José Luis (1983). “La época de las regencias y la primera guerra carlista (1833-43)”. Dins: COMELLAS GARCÍA-LLERA, José Luis [ed.]. *Historia general de España y América*. Madrid: Ediciones Rialp, vol. XIV, p. 447-513.
- FONTANA, Josep (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*. Barcelona: Edicions 62 (Història de Catalunya; vol. V).
- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc Xavier (2004). *Història militar de Catalunya. Temps de revolta*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, vol. IV.
- HURTADO, Víctor; Jesús MESTRE i CAMPÍ; Toni MISERACHS RIBALTA [ed.] (1995). *Atlas d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- LÓPEZ-DAVALILLO LARREA, Julio (2002). *Atlas de historia contemporánea de España y Portugal*. Madrid: Síntesis.
- MATAS, Josep [dir.] (1974). *Atlas de Catalunya. Geogràfic econòmic històric*. Barcelona: Diàfora.
- MILLAN, Jesús (1997). “El carlisme”. Dins: RIQUER, Borja de [dir.]. *La gran transformació (1790-1860)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana (Història política, societat i cultura dels Països Catalans; vol. VI), p. 261-263.
- MORAL RONCAL, Antonio Manuel (2006). *Las guerras carlistas*. Madrid: Sílex.
- MUNDET i GIFRÉ, Josep Maria (1990). *La Primera Guerra Carlina a Catalunya*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat (Abat Oliba; 79).
- VENTURA, Jorge (1976). *Desde la Guerra de la Independencia hasta nuestros días*. Esplugues de Llobregat: Plaza & Janes (Historia de España; vol. IV).

Bibliografia general

- ALEGRE i NADAL, Pau (1995). “Los mapas, las fotografías y las imágenes”. Dins: MORENO, A.; MARRÓN, M. J. [ed.]. *Enseñar geografía: de la teoría a la práctica*. Madrid: Síntesis, p. 297-316.
- (2010). “Presentació”. Dins: ALEGRE i NADAL, Pau [ed.]. *El mapa com a llenguatge geogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, p. XV-XLV.
- ANGUERA, Pere (1990). “Aproximació al primer carlisme al Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat”. *Recerques* [Barcelona], vol. III, núm. 23, p. 37-52.
- (1995). *Déu, Pàtria i Fam*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Abat Oliba; 157).
- ARNABAT MATA, Ramon (1994). “La Primera Guerra Carlina als arxius judicials del Penedès (1833-1840)”. *Miscel·lània Penedesenca* [Vilafranca del Penedès], vol. 20, p. 287-298.
- BARBERÀ, Jaume (1987). “Les darreres centúries”. Dins: FERRER ALÒS, Llorenç [ed.]. *Bages. Història de les comarques de Catalunya*. Manresa: Parcir, vol. I, p. 203-209.
- BOFARULL, Pròsper (1999). *La Guerra de los Siete Años*. Reus: Centre de Lectura de Reus, vol. I.
- BURGUEÑO, Jesús; Ferran LASSO DE LA VEGA (2004) *Historia del mapa municipal de Catalunya*. Barcelona: Direcció General d'Administració Local.
- CANAL, Jordi (2000). *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*. Madrid: Alianza Editorial (H; 4154).

- CARRERAS, Albert; Lúdia TORRA (2004). *Història econòmica de les Fires a Catalunya*. Departament de Comerç, turisme i consum. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- COBERÓ, Jaume (1986). *Les guerres carlines a Torà i conca del Llobregós*. Torà: Grup del Patrimoni Artístic i Cultural de Torà.
- GRABOLOSÀ, Ramon (1972). *Carlins i liberals. La darrera guerra carlina a Catalunya*. Barcelona: Aedos.
- LICHNOWSKY, Félix (1942). *Recuerdos de la Guerra Carlista (1837-1839)*. Madrid: Espasa-Calpe.
- LLADONOSA, Josep (1965). *La Primera Guerra Carlina a les terres de Lleida*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- LLADONOSA, Manuel (1993). *Carlins i liberals a Lleida*. Lleida: Pagès Editors.
- MAR CET, Xavier [ed.] (1987). *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa (Papers de Ciutat; 1).
- MONTAÑA i BUCHACA, Daniel; Joan PUJOL ROS (1997). *La universitat carlina a Catalunya. Solsona (1838) Sant Pere de la Portella (1838-1840)*. Valls: Cossetània Editors.
- NOGUÉ, Joan (1998). *Nacionalismo y territorio*. Lleida: Milenio (Minor; Serie: Geografia).
- PASCUAL, Pere (1980). "Carlisme i societat rural, la Guerra dels Set Anys a la Conca d'Òdena". *Recerques* [Barcelona], núm. 10, p. 51-91.
- PORTET i PUJOL, Joan (2003). *La Milícia Nacional de Vic durant la Primera Guerra Carlina*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs.
- PRIESTLEY, Gerda (1992). "Cartografia para arqueólogos". Dins: RODÀ, Isabel [ed.]. *Ciencias, metodologías y técnicas aplicadas a la arqueología*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, p. 97-115.
- PUIG i GIRALT, Enric (1997). *Les guerres carlines a Mataró. Les fortificacions vuitcentistes*. Mataró: Grup d'Història del Casal.
- QUINTANA i SEGALÀ, Joan-Xavier (2009). *Les institucions carlines a Catalunya i la seva producció documental durant la Guerra dels Set Anys: Una aproximació*. Estudi per la Subdirecció d'Arxius de la Generalitat de Catalunya.
- (2011). *Monistrol de Montserrat: història d'una vila i les seves muralles*. Manresa: Ajuntament de Monistrol de Montserrat
- REGUANT i AGUT, Josep (1987). "Súria". Dins: FERRER ALÒS, Llorenç [ed.]. *Bages. Història de les comarques de Catalunya*. Manresa: Parcir, vol. II, p. 475-502.
- RIQUER, Martí de (1979). *Quinze generacions d'una família catalana*. Barcelona: Planeta.
- SANTIRSO, Manuel (1999). *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*. Lleida: Pagès Editors (Catalonia; 11).
- SEGURA i VALLS, Joan (1984). *Història de Santa Coloma de Queralt*. Santa Coloma de Queralt: Ajuntament de Santa Coloma de Queralt.
- TORRAS, Jaume (1976). *Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823*. Barcelona: Ariel.
- VALLS PUEYO, Joan (2004). *Les llibretes del mas del Puig de Castellbell i el Vilar*. Sant Vicenç de Castellet: Ajuntament de Castellbell i el Vilar.
- VINAIXA MIRÓ, Joan Ramon (2002). "Aproximació cronològica a la Primera Guerra Carlista al sud de l'Ebre (1833-1840)". *Recerca* [Tortosa], núm. 6, p. 111-147.

Arxius i diaris oficials

Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat (AMMM)
Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona (BOPB)
Gazeta de Madrid (GM)